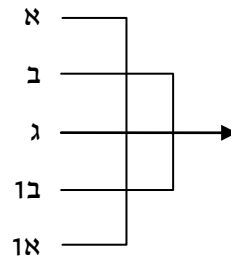

תהילים צ"ד, ז-ט - המבנה הקדקודי

'מבנה קדקודי' הוא דגם מפותח של הכיאזמוס. זהו מבנה כיאסטי משוכלל, רב איברים, בעל קדקוד במרכזו, ושאר איבריו פרושים משני צדיו בהקבלה, בסדר הפוך: המחבר מסיים את דבריו במה שהתחיל, כדוגמת:

דגם זה רווח גם בסיפורת המקראית של נביאים ראשונים, וגם בשלל סוגות ספרותיות של שירה, נבואה, חוק ורשימה (וביטויים לו גם בספרות אחרות במזרח הקדום ובאגן הים התיכון).¹ לדגם יש קריטריונים קבועים - בעיקר חזרה על ביטויים (במיוחד כאלה החוזרים אך ורק בצלעות המקבילות, ולא בשאר איבריו של הדגם). רבים מן החוקרים שטיפלו בדגם - טיפולם לא היה שיטתי. הם 'בראו' דוגמות מדוגמות שונות. לרוב גילו את הדגם ביחידות ספרותיות ארוכות, ואותן חילקו בשרירות לב לאיברים מקבילים, איברים שעליהם כפו הגדרות היוצרות תקבולת מזויפת. מניתוח מדוקדק עולה, כי זיהוי מבנים קדקודיים חייב להיות מבוסס על הקבלת מילים זהות או ניגודיות, וללא דילוגים.²

העיסוק במבנים קדקודיים שייך לתחום הסגנוני-ספרותי: המספר או המשורר³ המקראי בונה דגם קדקודי, כאשר יש בו כדי לשרת את מטרותיו. בדומה לסוגיה -

1. ראה: נ' קלאוס, **מבנים קדקודיים בנביאים ראשונים**, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ד, עמ' 183-205; N. Klaus, 'Pivot Patterns in the Former Prophets', *JSOTS* 247, Sheffield 1999, pp. 218-243; נ' קלאוס, 'בראשית מ"ג 3-5 - המבנה הקדקודי', **בית מקרא** קנח, תשנ"ט, עמ' 244-251.
2. השווה: W.G.E. Watson, 'Classical Hebrew Poetry', *JSOTS* 26, Sheffield 1984, p. 137; פ' פולק, **הסיפור במקרא**, ירושלים תשנ"ד, עמ' 40, 218.
3. על מבנה קדקודי במזמור ל"ב, ד-ה, ראה: ווטסון (לעיל, הערה 2), עמ' 131; נ' קלאוס, 'Pivot' (לעיל, הערה 1), עמ' 233-237. וכן במזמורים ל"ד, ט-יג; ל"ה, ז-ט; ועוד.

יוצר שבוחר להשתעבד לה, עושה זאת רק משום שהיא הולמת את כוונת הדברים ורוחם. כך גם הדגם הקדקודי: סופרים או משוררים שבחרו לעצב את דברי הדמויות ודברי המספר או המשורר בדפוסיו של דגם זה, עשו כן, כי לדעתם אין טוב מדגם זה לבטא את כוונת הדברים וטעמם.

מחקר המבנים הקדקודיים בנביאים ראשונים מלמד, באלו תחומים במיוחד משרת הדגם את היוצר: צו וביצוע; פעולה ותוצאותיה; דברי נזיפה; בקשה-תפילה-הצעה. הכרת הדגם והכרת 'ספר הדקדוק' שלו מעשירות את ידיעותינו על אומנות הרטוריקה במקרא.

הדגם הקדקודי מיוסד על תופעת החזרה (תופעה הרווחת בספרות המזרח הקדום וכן בספרות המקרא). בעלי הדגם נוקטים לרוב חזרה מגוונת (ולא חזרה מילולית), והקורא, בהבחינו בשינויים שבין הדברים לבין החזרה עליהם, יכול לעמוד על כוונת הדברים ועל אופיין של הדמויות.

ממחקר המבנים הקדקודיים בנביאים ראשונים עולה, בניגוד לצפוי, שקדקוד המבנה אינו זהה תמיד עם שיאו הרעיוני. לעתים השיא מצוי דווקא ברישא ובסיפא של המבנה, בעוד שנקודת התווך מנוצלת כדי להמחיש את המרחק הגדול - ברעיון ובהלך רוחן של הדמויות - שעבר בין הפתיחה לסיום.⁴

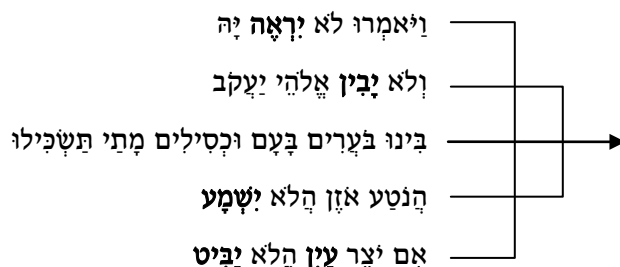
עצם מציאותם של מבנים קדקודיים בנביאים ראשונים מחזק את הרושם, שההבחנה בין שירה לבין פרוזה מלאכותית במידה רבה, וכי תחבולות ספרותיות הנוהגות בשירה נוהגות באותה מידה גם בסיפורת המקראית.⁵

* * *

ברצוני להוכיח במאמר זה, כי פסוקים ז-ט במזמור צ"ד יוצרים מבנה קדקודי כדלהלן:

4. השווה למשל: שמ"א ג', יז; מל"ב ה', יח; י"ט, טו-יט.

5. ראה: J.L. Kugel, *The Idea of Biblical Poetry: Parallelism and its History*, New Haven-London 1981, pp. 31-33.

בקריאה צמודה של הכתובים נעמוד על תרומת המבנה לעיצוב הכוונה, ולזיהויו של הרעיון המרכזי במבנה. נבקש להבהיר מדוע דווקא דגם זה נמצא ראוי ומתאים לבטא את המסר הטמון בו.

מזמורנו עוסק בנושא החוזר ועולה בספר תהילים - הצדק האלוהי מול הצלחתו הזמנית של הרשע, ותהיית המאמין על עובדה זו. פיתוח נושא זה במזמור שלפנינו מיוחד במינו, על אף שלהשקפות המובעות בו יש מקבילות במזמורים לא מעטים⁶, כמו ע"ג, צ"ב, וכן ל"ו, ע"ה.⁷ במזמורנו מוצאים אנו את לשונו הרעה של הרשע (פס' ז), כפי שמוצאים אותה במזמורים נוספים, שבהם מבקש המשורר נקמה, או שבהם מתגלה האל כשופט.⁸

לכאורה יש במזמור שני חלקים שונים: חלק ראשון (פס' א-ז) הוא תלונת ציבור וקריאה לנקמת ה' ברשעים. השני (פס' ח-כג) - בעל אופי אישי יותר, המכיל יסודות חכמתיים.⁹ ואכן, חוקרים ופרשנים רבים מחלקים את המזמור בדומה לכך: הם מפרידים בין פסוק ז לפסוק ח,¹⁰ ורואים כחלק שני במזמור את פסוקים ח-

6. השווה: י' הופמן, 'פרק צד - מבוא', בתוך: נ"מ סרנה (עורך), **עולם התנ"ך - תהילים ב**, תל אביב 1995, עמ' 104-100.

7. נמצא בהם את תהיית הצדיק על הצלחת הרשע, ומסקנות הצדיק, כי הצלחה זו היא זמנית וחולפת. מילים המשותפות למזמורים אלה: "בער" (ע"ג, כב; צ"ב, ז; צ"ד, ח); "ימיקו וידברו ברע" (ע"ג, ח), לעומת: "יביעו ידברו עתק" (צ"ד, ד); "ואני כמעט נטיו רגלי" (ע"ג, ב) - "אם אמרתי מטה רגלי" (צ"ד, יח); ציטוט דברי הרשעים: ע"ג, יא; צ"ד, ז; "רשעים" (ע"ג, ג, יב; צ"ב, ח; צ"ד, ג); ועוד.

8. ה', ט', ל"ה, פ"ב, ק"ט ועוד. על סוג מזמורים אלה ראה: ש' גלנדר, 'לשונו הרעה של הרשע במזמורי תהילים', **דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות**, חטיבה א: המקרא ועולמו, ירושלים תש"ן, עמ' 37-42.

9. ראה: א' הורביץ, **שקיעי חכמה בספר תהלים**, ירושלים תשנ"א, עמ' 37, 77, 122.

10. רש"ר הירש, **ספר תהלים**, ירושלים תשכ"ג; H. Gunkel, *Die Psalmen*, Göttingen 1968⁵; D.R. Kittel, *Die Psalmen*, Leipzig 1929; W.O.E. Oesterley, *The Psalms*, London 1962; A.A. Anderson, *Psalms, The New Century Bible*, London 1972; ע' חכם, **דעת מקרא - ספר תהלים**, ירושלים תשמ"א; L.C. Allen, *Psalms, World Biblical Commentary Waco*; א' חכם, **ספר תהלים**, ירושלים תשמ"א; H.J. Kraus, *Psalms, A Commentary*, Augsburg-Minneapolis 1989; Texas 1983; י' הופמן (לעיל, הערה 6).

יא, 11 או ח-טו.¹² רק חוקרים מעטים אינם מפרידים בין פסוקי המבנה הקדקודי (ז) (ט). כך צבי פרץ חיות¹³ רואה בפסוקים א-יא 'מחלקה גדולה',¹⁴ ובריגס¹⁵ רואה בפסוקים ה-יא תוספת מאוחרת.

כמה חוקרים¹⁶ טענו כי פסוקים א-ז מהווים מזמור עצמאי, שמאוחר יותר צירפו לו קטעים נוספים. אך נראה כי מסקנתם של חוקרים אלה נובעת מן ההנחה המוקדמת, שכל מזמור חייב לדבוק בדגם קבוע (ואין מזמור אישי וציבורי יכולים להיות מעורבין זה בזה). לעומת זאת, אם נניח כי המשורר אינו כבול בהכרח על ידי דגמים מחייבים, אף כי הוא מודע לקיומם, נוכל לעמוד על אחדותו של המזמור.¹⁷ חלוקת החוקרים המפרידים בין פסוקים ז ל-ח, נובעת מהתוכן (מעשי הרשעים ודבריהם) ומשינוי הדוברים. בפסוק ח פונה המשורר אל הבוערים והכסילים בגוף שני (עד פסוק יא), לעומת פסוקים ג-ז שבהם מדבר על הרשעים בנסתר. אנו ננסה להוכיח, באמצעות האמצעי הספרותי של דגם המבנה הקדקודי, כי למרות שינוי הגופים והתוכן, לפנינו יחידה ספרותית אחת, שבה נמצא את טענת הרשעים, פנייה אליהם (או לבני העם המושפעים מדרכם) והוכחה לאפסותם ולגדלות ה' באמצעות שאלות מליציות.

נשתדל להוכיח, כי השינוי כביכול בתוכן, אין בכוחו להעיד על חלוקה שונה מזו שאנו מצביעים עליה: מבנה קדקודי מהווה יחידה ספרותית הנתחמת על ידי ביטויים חוזרים, סגנון או מבנה ויסודות החוזרים על עצמם על פי חוקיות גלויה לעין.¹⁸ המודעות לקיומו של הדגם מסייעת באיתור ראשיתה של היחידה הספרותית וסיומה (במיוחד במקומות שנויים במחלוקת החוקרים) ובהבנת משמעותה.¹⁹ בחינת המבנה של יחידה ספרותית (לרוב פסקה) הבנויה באופן קדקודי, יש בה תרומה

11. ראה בפירושיהם של גונקל, קיטל, אנדרסון ואלן שנזכרו בהערה הקודמת, וכן ' הופמן (לעיל, הערה 6), הרואה בפסוקים אלה תגובה של המשורר לדברים שבפסוקים ח-יא - מעין גערה לבערים בעם, כלומר: לאלו שאת קריאתם הביא בפתח המזמור.
12. ראה: ה' קראוס (לעיל, הערה 10) על אתר; ע' חכם (לעיל, הערה 10); F. De Meyer, 'La Sagesse Psalmique et le Psaume 94', *BTFT* 42, 1981, pp. 22-45, esp. p. 24.
13. צ"פ חיות, **ספר תהלים**, ז'טומיר תרס"ג.
14. אם כי רואה ב'מחלקה הראשונה' שני 'ראשים': ג-ז, ח-יא.
15. C.A. Briggs, *The Book of Psalms (I. C. C.)*, Edinburgh 1960⁸, על אתר.
16. ובראשם ה' גונקל (לעיל, הערה 10).
17. הופמן (לעיל, הערה 6).
18. השווה: ש' גלנדר, **היחסים בין אמצעי עיצוב ובין הנושא הרעיוני: האידאולוגיה אשר בשמואל ב פרקים א-ח**, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, אוניברסיטת תל אביב תשמ"ג, עמ' 28. והשווה: נ' קלאוס, 'Pivot' (לעיל, הערה 1), עמ' 245-248.
19. השווה: ' זקוביץ, **על שלושה ועל ארבעה**, ירושלים תשל"ט, עמ' 31.

חשובה לקביעת גבולותיה ולזיהוי נקודות השיא שבה, כפי שנראה במבנה שלפנינו.²⁰

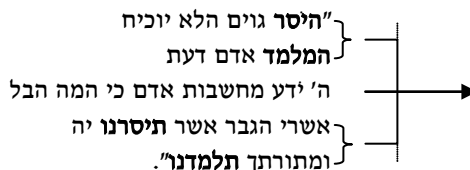
יחד עם זאת אפשר גם לומר, כי הדגם של מבנה קדקודי עשוי לשלב חלקים משתי יחידות ספרותיות כבמזמורנו, הנחלק לדעת חוקרים רבים לשתי יחידות ספרותיות (א-ז; ח-כג), בהתבסס על התוכן ועל שינוי הדוברים. ייתכן אפוא לומר, אם נקצין את דברינו, כי לא תמיד קיים קשר בין הדגם לבין גבולות היחידה הספרותית. או אז, הדגם אינו מסייע תמיד לתיחום.²¹ דהיינו: תיתכנה חלוקות שונות של מזמורים לפי אמות מידה ספרותיות שונות.

* * *

ניגש עתה לניתוח המבנה הקדקודי שלפנינו:

המבנה נפתח בדברי הרשעים, בדיבור ישיר: "ויאמרו לא יראה יה" (פס' ז).²² בדברים אלה באות לידי ביטוי מחשבותיהם המסולפות של הרשעים, שהן אחד הביטויים לרשעותם, ועל כן אינם חוששים להמשיך במעשיהם. מצינו במקרא, ובעיקר במזמורי תהילים, כי הנביא או המשורר מרבה להביא את דברי הרשעים בדיבור ישיר.²³ בסיפור ובשירה נועד לדיבור הישיר תפקיד ראשי, כי אז שומעים אנו את הדברים ישירות מפי הדובר, כאן הרשעים, ולא מפי המשורר (או בסיפור המקראי - המספר). המשורר כסופר, מעדיף להחיות את דברי הדמויות במוסרו את דבריהן כלשונם, ולא להביאם במסירה בגוף שלישי.²⁴ על ידי כך הוא מגביר את הרושם של הדברים, הופכם לבעלי חיות דרמטית ויוצר מתח מסוים, בצפייה לתגובת המשורר עצמו (או האל) שבאה בתכיפות.

20. אפשר להוסיף כאן, כי מוצאים אנו מבנה קדקודי נוסף, שאינו מושלם, בפסוקים י-ב, שממנו אפשר ללמוד, כי פסוק יב קשור לפסוקים י-א, בניגוד לדעת רוב החוקרים, הרואים בפסוק יב תחילת פסקה חדשה. צ"ד, י-ב:

במבנה זה - בשיאו מצוי הרעיון המרכזי, כי ה' יודע כול, אפילו מחשבותיו של אדם.

21. השווה: נ' קלאוס, 'Pivot' (לעיל, הערה 1), עמ' 245-248.

22. 'ראה' - בצורת אימפרפקט במשמעות הווה תמידי: ה' אינו רואה ולאורך זמן.

23. השווה: "הוי המעמיקים מה' לסתר עצה והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי ראנו ומי ידענו" (ישעיהו כ"ט, טו) - דברים הקרובים מאוד ללשון הרשעים בצ"ד, ז. וראה תהילים ג', ג; י', יא; י"ב, ה; י"ג, ה; י"ד, א; כ"ב, ח-ט; ל"ה, כא, כה; מ', טז; מ"ב, ד, יא; נ"ג, ב; ע"א, י-יא; ע"ג, יא - כאשר לפני ציטוט הדברים מובא פועל משורש אמ"ר (בין אם האמירה בלבם או בלשונם).

24. ראה: ש' גלנדר (לעיל, הערה 8), עמ' 34.

דומים מאוד לפסוקנו הדברים הבאים:

אָמַר בְּלִבּוֹ שֶׁכַּח אֶל הַסִּתִּיר פָּנָיו בַּל רָאָה לְנֶצַח
וְאָמְרוּ אִיכָּה יָדַע אֵל וַיֵּשׁ דַּעָה בְּעֵלְיוֹן
(תהילים י', יא).
(שם ע"ג, יא).

כאן ובמזמורים רבים בתהילים, כשאוחזת את בעל המזמור החרדה מפני ניצחון הרשע, אין הוא מסתפק בתיאור דבריהם של הרשעים, אלא 'שומע אותם', את לשונם ממש, ומביא את שיחתם בדיבור ישיר: "ויאמרו לא יראה יה". ובהעלותו על הדעת את הרשע בתכיפות מרובה כל כך, והרשע נעשה קרוב עד כדי קרבה מוחשית, והוא שומע את לעגו וביטחונו בהצלחת מעשיו, מתבאר למשורר המצב בכל חומרנו. אין הוא רואה רשע אחד בלבד, אלא את שמחת הרשעים הרבים (פס' ד).²⁵

אפשר שהאומרים "לא יראה יה" הם הרשעים ופועלי האוון (פס' ג-ד), וזו האמירה אשר לה נתכוון המשורר בפסוק ד: "יביעו ידברו עתק".²⁶ אם נדבוק בדעה זו, המתאימה יפה לדעת רוב הפרשנים, שסוברים כי פסוקים א-ז מהווים פסקה אחת (ורק לאחריהם, בפסוק ח באה התשובה לבערים ולכסילים), הרי שישתבש לנו הדירוג העולה מהדברים הקודמים שבמזמור: הרשעים "יעלזו" (פס' ג), "ידברו עתק", "יתאמר" (פס' ד), "ידכאו" "יענו" (פס' ה), "יהרגו" "ירצחו" (פס' ו).²⁷ וכי "ויאמר" (פס' ז) זה חמור מ"ירצחו" בפסוק הקודם?

אפשר שבאמת יש כאן צד של חומרה יתרה. יש מעשי רשע שהם תולדת חולשה או דחף, אך חתומים הם בחותם של ארעיות, והם יוצאי הדופן. אז גם קיים סיכוי לתשובה, לחזרה אל הכלל, אל הנורמה החיובית. אך כשהרשע הופך ממעשה לאידאולוגיה הבאה לתת רקע וגיבוי, הופך הרשע לנורמה לכלל, זה החוק וזה המשפט. אז כבר אין כל סיכוי לתיקון המעוות, כי אין רואים בכך כל מעוות אלא דרך ראויה ורצויה.²⁸

אכן, מכל המעשים שמייחס הדובר לרשע, לאויב, במזמורי תהילים, הרווח והנפוץ ביותר הוא דיבורו המזיק של הרשע. תיאורים של פגיעה פיזית מעטים יחסית (אם כי מוזכרים במזמור צ"ד בפסוקים ה-ו), ומופיעים רק לעתים רחוקות.

25. השווה: מ' וייס, 'תהלים י"ג', המקרא כדמותו, ירושלים תשמ"ז,³ עמ' 295-281, ובעיקר עמ' 292-293.

26. השווה: ח"ד רבינוביץ, דעת סופרים - תהילים, ירושלים תשמ"ד, עמ' תריח; י' שביב, 'עיונים במזמור צ"ד', שמעתין 88-89, תשמ"ז, עמ' 35-39, ובעיקר עמ' 37.

27. והדרגה הפוכה, מן הכבד אל הקל, בכינוי הרשעים: גאים (פס' ב - משחק מילים עם גויים (!) - כשיא הסולם; רשעים (פס' ג); פעלי און (פס' ד); ולבסוף: בערים, כסילים (פס' ח). ביטויים אופייניים לספרות החכמה. וחיזוק לכך: 'גאים' - ברבים - מופיעים רק ארבע פעמים במקרא: בתהילים ק"מ, ו; משלי ט"ו, כה; ט"ז, יט; ובכתוב אצלנו.

28. ראה: י' שביב (לעיל, הערה 26), עמ' 37.

לרוב הם מופיעים בצד פגיעת הלשון, וזו מהווה את נושא התלונה הדומיננטי²⁹ (לכן דברים אלה והתגובה להם מופיעים במבנה קדקודי במזמורנו). אך ייתכן לפרש, כי את הדברים הללו לא אמרו הרשעים הורגי אלמנות ורוצחי יתומים (פס' ו - שאז אין קושי בהדרגה המוקשה שהזכרנו), אלא אנשים מהעם, קלי דעת שנפתו וקינאו ברשעים המצליחים. המון גדול, שהוא טוב וישר מטבעו ואינו שותף למעשי הרשע, אך הצלחת הרשעים מעוררת בו פקפוקי אמונה ותהיות, מעין הנאמר במזמור ע"ג: "ואני כמעט נטוי [נטיו קרי] רגלי... כי קנאתי בהוללים... לכן ישיב [ישוב קרי] עמו ה'... ואמרו איכה ידע אל ויש דעה בעליון" (פס' ב-יא).

אף זו רעה חולה: הצלחתם של הרשעים גוררת תהייתם של רבים, שהם ישרים בלבם. כך אולי תובן פניית המשורר (בפסוק הבא במזמורנו) לא אל הרשעים, אלא לבוערים בעם, לכסילים (פס' ח).³⁰ ייתכן כי אי-הבהירות לגבי הדברים בפסוק ז, נובעת מרצון לערפל את הנושא: האם הם בני עמנו? האם הם גויים? האם הם הרשעים בלבד? מצד אחד מכונים הקרבנות 'יתומים', 'גרים ואלמנות' (פס' ו), כינויים שאינם הולמים את כלל העם. מצד שני הם מוגדרים 'עמך' (פס' ה). המדכאים מכונים 'גאים' (פס' ב), 'רשעים' (פס' ג), 'פעלי און' (פס' ד, טז) - לשונות שאינם רומזים לגויים דווקא.³¹ אך בהמשך נזכרים גם הגויים (פס' י), וגם נזכר כינוי של האל 'שפט הארץ' (פס' ב), והדבר יוצר את הרושם שהאויבים הם עמים המדכאים את ישראל.³² נראה שערפול³³ זה מכון, והוא בא להבהיר שאין הבדל מהותי במישור התאורטי-תאולוגי, בין עוול לאומי לבין עוול חברתי סוציאלי, וגם הפתרון לבעיית צדקת האל אחד הוא, בין אם נוגע לפרט, בין אם נוגע ליחסי ישראל והעמים.³⁴

יה (פס' ז) - המשורר שם בפי הרשעים (או המפקקים) את אחד משמות הקודש הפחות נפוצים - יה. זהו קיצור של השם המפורש, כמו: "אזכיר [אזכור קרי] מעללי יה" (תהילים ע"ז, יב), "מי כמוך חסין יה" (שם פ"ט, ט), ובמזמורנו פעם נוספת (פס' יב). כינוי זה מופיע במקרא 24 פעמים, מהן 19 במזמורי תהילים, והיתר בשמות

29. ש' גלנדר (לעיל, הערה 8), עמ' 38. הוא מוצא, כי מתוך שישים מזמורי בקשה ותלונה, משתמש הרשע בלשונו בלמעלה מארבעים, ובאחרים יש רמז לכך.

30. ראה: י' שביב (לעיל, הערה 26), עמ' 37.

31. ע' חכם (לעיל, הערה 10) סבור, כי מעיקרם נאמרו הדברים על רשעי ישראל, כי מצינו בתוכחות הנביאים כנגד המלכים והשרים הרשעים בישראל, כמה וכמה תוכחות דומות לדברים שנאמרו במזמור זה על מעשי הרשעים. כך למשל דברי הרשעים במזמורנו הם הם דברי רשעי ישראל בנבואת ישעיהו (כ"ט, טו), וכן בנבואת יחזקאל: "ויאמר אלי עון בית ישראל ויהודה גדול... כי אמרו עזב ה' את הארץ ואין ה' ראה" (ט', ט).

32. על אפשרויות שונות לפירוש ה'רשעים', השווה: ש' גלנדר (לעיל, הערה 8), עמ' 37.

33. השווה: ע' חכם (לעיל, הערה 10) בסיכמו למזמור.

34. י' הופמן (לעיל, הערה 6), עמ' 102.

ובישעיהו,³⁵ ובלשון השירה בלבד. הכינוי מופיע לרוב ככינוי שבח לאל, שאותו משבח המשורר. נדמה, כי ניכרת כאן אירוניה מושחזת בפי הרשעים, המשתמשים בכינוי שבח זה לשם גנאי: "לא יראה יה" (פס' ז).

בצלע המקבילה, האחרונה במבנה הקדקודי, מצינו שאלה מליצית: "אם יצר עין הלא יביט" (פס' ט), המובאת בה"א השאלה, ובצורת פועל באימפרפקט, המציין הווה תמידי. זוהי השנייה בשאלות המליציות, שכשאתח לפניה ושתיים לאחריה³⁶ (בפסוק י, שאינו נכלל במבנה הקדקודי). המשורר מביא כאן ארבע ראיות (לשם חיזוק והדגשה³⁷) בדרך של קל וחומר,³⁸ לכך שלא ייתכן כי האל אינו נותן דעתו למעשה הרשעים, בניגוד לטענה המושמעת בפי הרשעים (פס' ז). וכאן: מי שברא את העיניים קל וחומר שיביט על מעשי הרשעים. אמנם רק מילה אחת משותפת לשני האיברים הקיצוניים (לא) במשמעות הפוכה (לא לשלילה לעומת הלא לחיוב), אך יראה קשור לאיבר הראייה עין ומקביל לפועל יביט. הקבלות אלו מרובות במקרא, כגון: "לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל" (במדבר כ"ג, כא); "משמים הביט ה' ראה את כל בני האדם" (תהילים ל"ג, יג), ועוד.³⁹ ויש כאן תשובה ישירה לרשעים: אלה סוברים כי ה' לא יראה, ותשובת המשורר: יצר עין יראה אף יביט! לפי שיטת ההקבלה הנהוגה בשירה המקראית (והשמית), רגילות לבוא בשתי הצלעות המקבילות שתי מילים נרדפות (או מנוגדות) זו לזו, ולפעמים שתי המילים מורות על עניין אחד. לאט לאט נוצר קשר קבוע בין מילים מסוימות למילים אחרות, נרדפות להן. זהו מעין מנהג קבוע, שלפיו מילה מסוימת הבאה בצלע הראשונה של החרוז, גוררת אחריה בצלע השנייה מילה אחרת הנרדפת לה. לדוגמה - ראש-קדקוד; אוהל-משכן; בית-חצר; בכה-אבל; ועוד.⁴⁰ מסתבר כי נוהג זה היה קיים גם במבנים קדקודיים בנביאים ראשונים⁴¹ ובחלקים נוספים במקרא, כפי שלמדים מהמבנה הקדקודי בצ"ד, ז-ט. צמד המילים-הפעלים - ראה-הביט, המצוי בפיוט ובפרוזה בתקבולת צלעות ובצמידות-איחוי (לדוגמה: "הבט משמים וראה" - ישעיהו ס"ג, טו)⁴² נפרט כאן לשניים,⁴³ וכל מילה באה באיבר המקביל לו במבנה.

35. פעמיים בשמות ושלוש בישעיהו.
36. השאלה הרביעית: "המלמד אדם דעת" (פס' י), מנוסחת בלשון קצרה.
37. השווה שאלה מליצית כפולה: "האנכי הריתי את כל העם הזה אם אנכי ילדתיהו" (במדבר י"א, יב). והשווה ירמיהו ב', יד, ועוד.
38. י' הופמן (לעיל, הערה 6).
39. ראה: במדבר כ"א, ח, ט; ישעיהו כ"ב, יא; חבקוק א', יג; ועוד.
40. כך גם בספרות האוגריתית. השווה: מ"ד קאסוטו, האלה ענת, ירושלים 1958, עמ' 24-28.
41. השווה: נ' קלאוס, 'Pivot' (לעיל, הערה 1), עמ' 261-272.
42. וכן תהילים פ', טו; קמ"ב, ה; איוב ל"ה, ה; איכה א', יא; ב', כ; ה', א.
43. ראה: ע"צ מלמד, מטבעות לשון שנפרטו בשירת המקרא, מחקרים במקרא, בתרגומו ובמפרשיו, ירושלים תשמ"ד, עמ' 160-192.

נדמה אפוא, כי כמו בתקבולת צלעות ובצמדי מילים, כך גם במבנה הקדקודי, המשורר (או הסופר) שקבע את המילה **יראה** באיבר אחד, יודע היה כבר שבאיבר המקביל לו עליו להשתמש בפועל **יביט**. אותם דברים יש לומר לגבי ההקבלה הנוספת באיברים הקיצוניים במבנה, בין המילים: **יראה-עין**. צמד זה מופיע רבות במקרא - בתקבולת: "**ועיני ישראל כבדו מזקן לא יוכל לראות**" (בראשית מ"ח, י), או באיחוי: "**כי עין בעין יראו**" (ישעיהו נ"ב, ח).⁴⁴

הפועל **יַצַּר** מזכיר לנו לשונות דומים בתהילים⁴⁵ על תופעות טבע ובעלי חיים, ובמיוחד: "**היַצַּר יחד לבם**" (תהילים ל"ג, טו). רעיון דומה (בלי הפועל **יַצַּר**) בא בפסוק: "**ויאמר ה' אליו מי שם פה לאדם או מי ישום אֵלם או הֲרַשׁ או פִּקַּח או עֲוֹר הלא אנכי ה' "**(שמות ד', יא). ה' יוצר את איברי האדם, כפי שנאמר במזמור צ"ד, ואבן עזרא מפרש כי "**עם העין הזכיר יצירה, כי הצורות נוצרות בכל עת בעין**".

באיבר השני אנו קוראים את המשך דבריהם של הרשעים: "**ויאמרו לא יראה** (יה) **ולא יבין אלהי יעקב**" (פס' ז)⁴⁶ - במשמעות יתבונן, בהווה תמידי. מן המשפט הזה אפשר להסיק כי אין הרשעים כופרים במציאות האל (כגון: "אמר נבל בלבו אין אלהים" - תהילים י"ד, א), אלא סוברים, כי האל קיים, אך השגחתו רופפת,⁴⁷ בדומה לנאמר: "**אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו**" (תהילים י"ב, ה). מסקנתם, הגובלת בחוסר אמונה, נובעת ממעשיהם השליילים, שלא זכו לתגובה מתאימה מצד ה'. וכדברי מלבי"ם: "**שה' אין משגיח בעולם, שאם היה משגיח היה עושה משפט לעשוקים ונקמה ברשעים, ובהכרח שלא יראה את עניני העולם השפל, ולא יבין את כל הנעשה שם**".⁴⁸

האמירה באה ליתן הכשר למעשי התועבה, והיא הבסיס לתחושת הרשע.⁴⁹ בשתי הצלעות שבפסוק ז לא כינה המשורר את אלוהים בכינויים הנפוצים: השם המפורש, ה', אלוהים, אל, שדי, אלא שם בפי הגאים-הרשעים (אם אכן הם אלו) שני כינויים נדירים יותר, פיוטיים: "**יה - אלהי יעקב**".⁵⁰ יש הטוענים, כי הכינוי השני, 'אלהי יעקב', נקרא על שם יעקב כשמדובר על העם בחולשתו,⁵¹ ולהזכיר את הסובל שבאבות, שאמר לפרעה: "**מעט ורעים היו ימי שני חיי**" (בראשית מ"ז, ט).

44. וכן: "עין לא ראתה" (ישעיהו ס"ד, ג); "עינים להם ולא יראו" (תהילים קט"ו, ה) ועוד.

45. ע"ד, יז; צ"ה, ה; ק"ד, כו.

46. תקבולת כפסוק ז מוצאים גם בפסוק: "**וארא בפתאים אבינה בנינים**..." (משלי ז, ז).

47. והשווה דברי המלבי"ם לפסוקנו. ראה: ק' בריגס (לעיל, הערה 15), על אתר; J.W. Rogerson & J.W. McKay, *Psalms, The Cambridge Bible Commentary*, Cambridge 1977

48. מלבי"ם לתהילים צ"ד, ז.

49. י' שביב (לעיל, הערה 26), עמ' 37.

50. כינוי זה מופיע בכתובים הבאים: שמ"ב כ"ג, א; ישעיהו ב', ג (= מיכה ד', ב); תהילים כ', ב; מ"ו, ח; יב; ע"ה, י; ע"ו, ז; פ"א, ב, ה; פ"ד, ט. זהו ביטוי אופייני בפי משוררי תהילים.

51. ח"ד רבינוביץ (לעיל, הערה 26).

שביקש לישיב בשלווה ולא הונח לו, ושנראה כי הסתיר אלוהיו פניו ממנו.⁵² אך זה לא נראה לנו.

הכינוי 'אלהי יעקב' האופייני למשוררי תהילים (ראה הערה 50) מופיע כדי לפאר את האל, לציין את היותו משגב לאדם, מושיע, ושאותו משבחים. ראייה לדעתנו ניתן למצוא דווקא בדברי הגויים המצוטטים בחזון אחרית הימים: "והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב ויורנו מדרכיו..." (ישעיהו ב', ג; והשווה: מיכה ד', ב), אלה מכבדים את אלוהי ישראל ומכנים אותו 'אלהי יעקב', והרשעים (אולי הגויים) במזמורנו מכנים אותו בכינוי דומה, אך כדי לזלזל בו ובהשגחתו, בבחינת קריאת תיגר, בדומה לנאמר: "באמרם אלי כל היום איה אלהיך" (תהילים מ"ב, יא); אתם מריעים ומזמרים לאלוהי יעקב (תהילים ע"ה, י; פ"א, ב); הוא משגבכם (תהילים כ', ב; מ"ו, ח, יב), והרי אינו רואה ואינו מבין את הנעשה עלי אדמות, והרשעים עלזים⁵³ (צ"ד, ג)!

באיבר הרביעי, המקביל לשני, קוראים אנו את השאלה המליצית הראשונה הנאמרת לרשעים: "הנטע און הלא ישמע" (פס' ט). השואל בחר בשאלה מליצית שהיא בעצם משפט חיווי, לשם חיזוק והדגשה, והוא אינו מצפה לתשובה. ניכרת כאן התשובה הישירה לרשעים: הם שללו את תבונת ה': "לא יראה יה ולא יבין", ותשובת המשורר באותן מילות שלילה, בתוספת ה"א השאלה: "הלא ישמע הלא יביט" - מי שברא און לאדם, קל וחומר ששומע - את זעקות הנדכאים, האלמנות, הגרים והיתומים (פס' ה-ו), ואת הרשעים העלזים (פס' ג).⁵⁴ כעין דברי הנביא: "הפִּכְכֶם, אם כְּחָמֵר הַיֵּצֵר יִחְשָׁב, כִּי יֹאמֶר מֵעֵשָׂה לְעֵשָׂהוּ לֹא עֲשֵׂנִי, וַיֵּצֵר אֱמֹר לַיּוֹצֵרוֹ לֹא הִבִּינִי" (ישעיהו כ"ט, טז). שימוש בפועל נטע במשמעות של בריאה - ולא בהקשר של תחום הצומח - מצינו עוד פעם אחת במקרא: "לִנְטֹעַ שָׁמַיִם וְלִיסֹד אֲרֶץ" (ישעיהו נ"א, טז).⁵⁵

בשתי הצלעות שבפסוק ט משתמש המשורר בשני פעלים: "הנטע און... יצר עין". מצינו צמד מילים זה (פעם אחת בתור שם) בשני כתובים נוספים במקרא: "ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם וישם שם את האדם אשר יצר" (בראשית ב', ח); "המה היוצרים וישבי נטעים" (דה"א ד', כג). וקרוב ביותר לפסוקנו הוא הנאמר

52. י' שביב (לעיל, הערה 26), עמ' 37.

53. והשווה ע' חכם (לעיל, הערה 10) לפסוק ז: "ואמר כאן 'אלהי יעקב' ברמז לטענת הרשעים שאף על פי שנקרא ה' 'אלהי יעקב' אין הוא נותן את דעתו להושיע את עמו".

54. השווה: ק' בריגס (לעיל, הערה 15), על אתר; י' הופמן (לעיל, הערה 6).

55. וראב"ע (תהילים צ"ד, ט) מפרש: "והזכיר נטיעה עם האזנים שהם נטועים כשתי נקודות הסדנים בגלגל".

במשלי: "אזן שמעת ועין ראה ה' עשה גם שניהם" (כ', יב). השאלות הרטוריות מאפיינות את סגנונה של ספרות החכמה,⁵⁶ ומטרתן לפנות לבינת הרשעים.

השאלה המליצית הראשונה נוגעת באוזן ובשמיעה (ורק בשאלה השנייה יש עיסוק בעין ובהבטה). הסיבה לכך, לדעת כמה מפרשים, היא כי חוש השמיעה קרוב יותר לרוח ומשמש יותר כלי לרוחניות,⁵⁷ או כי אוזנו של האדם מורכבת יותר משאר האיברים והכושר לשמוע צלילים מיוחדים הוא מתן מיוחד לכל יילוד.⁵⁸ לא נראה לנו כי זהו פשוטו של כתוב. לעומת זאת, ראב"ע מבאר: "והזכיר האזניים בראשונה בעבור שהשלים ו'לא יבין' (פס' ז) כדרך 'ואתן לעשו' (יהושע כ"ד, ד)".

בפירושו לפסוקינו, קובע ראב"ע בצדק, מתוך הבנתו הספרותית-לשונית, כי לפנינו מבנה כיאסטי.⁵⁹ ראייה לכך סדר הופעת הצמד **עין-אוזן**, **אוזן-עין** במקרא. ברוב המקרים הסדר הוא **עין-אוזן**,⁶⁰ ורק בארבעה כתובים⁶¹ מצינו סדר הפוך **אוזן-עין**, כשבאחד מהם נשתנה הסדר כדי ליצור סדר כיאסטי.⁶²

נראה לנו, כי גם במבנה שלפנינו, באיברים הרביעי והחמישי, בא הסדר **אוזן-עין** ולא כרגיל **עין-אוזן** כדי ליצור הקבלה כיאסטית לשתי הצלעות הראשונות, כמוכח בתרשים המבנה.

באיברים השני והרביעי מדובר על אלוהים. אך פרט למילה 'לא' השגרתית, אין לכאורה מילה או ביטוי המקשרים בין שני האיברים. אך למעשה יש גם כאן לפנינו צמד מילים (כפי שראינו קודם לכן: יראה-יביט), הרגיל לבוא באיחוי ובצמידות, אך

56. השווה: ו' אוסטרלי (לעיל, הערה 10), על אתר; א' אנדרסון (לעיל, הערה 10), על אתר. וראה למשל משלי ל', ד; איוב ל"ח-מ"א ועוד. למרות כן, מצינו שאלות רטוריות גם מחוץ לספרות החכמה.

57. רש"ר הירש (לעיל, הערה 10), וח"ד רבינוביץ (לעיל, הערה 26), בפירושיהם.

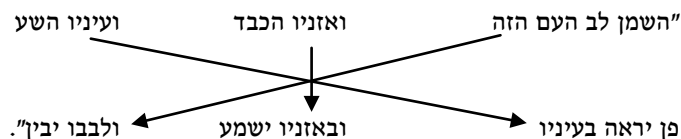
58. ח"ד רבינוביץ (לעיל, הערה 26).

59. ראב"ע, בפירושו הקצרים ובחושו הבלשני (תרתני משמע), היה הפרשן הראשי ששם לב למבנה הכיאסטי במקרא, הנקרא בפיו "פתח במה שסיים", ולמשל את הפסוק: "ויקרא שם המקום **מסה ומריבה** על **ריב** בני ישראל ועל **נטתם** את ה'..." (שמות י"ז, ז) מפרש ראב"ע שם: "ומשפט לשון הקדש כאשר יזכיר שני דברים יחל לעולם מהשני שהוא הקרוב, כמו 'ואתן ליצחק את **יעקב** ואת **עשו**' (יהושע כ"ד, ד), ואחר כך 'ואתן **לעשו** [...] ו**יעקב** ובניו ירדו מצרים', וככה הזכיר תחילה **מסה** ואחר כך **מריבה**, ושב לפרש קריאת **מריבה**..."

60. דברים כ"ט, ג; ישעיהו י"א, ג; ל"ב, ג; ל"ה, ה; מ"ב, כ; מ"ג, ח; ירמיהו ה', כא; יחזקאל י"ב, ב; מ', ד; דה"א כ"ח, ח; דה"ב ו', מ; ז', טו; תהילים קט"ו, ה-ו; קל"ה, טז; איוב י"ג, א; משלי ט"ו, ל-לא; קהלת א', ח.

61. ישעיהו ו', י; ל"ז, יז; משלי כ', יב; איוב כ"ט, יא.

62. ישעיהו ו', י.

כאן נפרט לשני איברים מקבילים במבנה הקדקודי: **יבין - ישמע**, כדוגמת "ושאלת לך **הבין לשמע** משפט" (מל"א ג', יא); "**שמעו שמוע** ואל **תבינו**" (ישעיהו ו', ט), ובאיוב: "הן כל ראתה עיני **שמעה** אזני **ותבן** לה" (י"ג, א).⁶³
במרכז המבנה הקדקודי מוצאים אנו את פניית המשורר:

בִּינוּ בְּעָרִים בְּעָם וּכְסִילִים מְתֵי תִשְׁפִּילוּ (פס' ח).

ראשית, עלינו להסביר מדוע האיבר המרכזי במבנה מורכב מפסוק שלם, דהיינו שתי צלעות, ולא מצלע אחת, כמו בשאר האיברים. ממחקר המבנים הקדקודיים בנביאים ראשונים עולה, כי אין סימן היכר אחד לאיברי המבנה. לעתים פסוק שלם מהווה איבר. לרוב מצינו משפטים פשוטים, אך גם מחוברים ומורכבים, ולעתים רק מושא או נושא. כללו של דבר, הסופר המקראי (וכמוהו המשורר) אינו כבול לכללים נוקשים בבנותו את איברי המבנה הקדקודי, וחופשי הוא לבנותם לפי צורכי הדגם, במשפטים קצרים או ארוכים, פשוטים או מורכבים, ולעתים אף בחלקי משפט. הכול לפי העניין.⁶⁴

ביאור אבן עזרא וניתוחו את הכתובים, אכן מאששים את הנחתנו לגבי האיבר המרכזי. אריכותו מוסיפה לו לזוית חן ספרותית, וכך גם האליטרציה שבתחילתו: "**בינו בערים בעם**",⁶⁵ למען הדגשת הפנייה.

כאמור, עיקר תכליתו של המבנה הקדקודי הוא להציג את הרעיון העיקרי בשיאו של המבנה - במרכזו. אכן, כך בנויים רוב המבנים בנביאים ראשונים⁶⁶ ובספרים אחרים במקרא.⁶⁷ אף על פי כן קיימים מבנים, שהרעיון העיקרי אינו במרכזם. בחלקם נמצא במרכז המבנה את נקודת התפנית באירועים או בדברים המובאים משני צדי של שיא המזמור.⁶⁸ כך גם במזמורנו. בתחילתו - דברי הרשעים; בסופו - השאלות המליציות המופנות אליהם. בתווך - נקודת המפנה: הפניית תשומת הלב של הבערים והכסילים לשמוע את דבריו, הנובעים מתוך דבריהם, בהקבלה מילולית ברורה (כפי שהראינו בניתוחנו). דוגמה מקבילה מצינו במבנה הקדקודי שבתהילים י"ב, ד-ה.⁶⁹

63. וכן: "והיה רק זְעָה הבין שמועה" (ישעיהו כ"ח, יט); "ואם בינה שמעה זאת" (איוב ל"ד, טז); "ואני שמעתי ולא אבין" (דניאל י"ב, ח).

64. ראה: נ' קלאוס, 'Pivot' (לעיל, הערה 1), עמ' 31-32.

65. בערים - כנגד בער. כאן במשקל פועל בינוני, כנגד 'בער' במשקל המלעיליים (סער, תער ועוד). השווה ראב"ע בפירושו.

66. השווה: נ' קלאוס, 'Pivot' (לעיל, הערה 1), עמ' 253-256.

67. בין היתר: ויקרא כ"ד, יג-כג; במדבר י"ב, יג; עמוס ה', דו-ד; דה"א ה', א-ג. פרטים ראה: נ' קלאוס, 'Pivot' (לעיל, הערה 1), עמ' 218-243.

68. ראה: נ' קלאוס, 'Pivot' (לעיל, הערה 1), עמ' 253-256.

69. לפנינו תרשים הדגם:

בפסוקי המבנה שלפנינו, שומע המשורר באוזניו את דברי הכופרים בהשגחת האל, הנאמרים בביטחון עצמי מופרז. אך אז, בנקודת המפנה במבנה (ובמזמור!), פונה אליהם המשורר בזלזול, בכנותו אותם 'בערים' ו'כסילים', ופנייתו נעשית באומץ של נביא ובסגנון של מורה הוראה.⁷⁰ הוא גוער בהם בחריפות שאינה יוצאת דופן במזמורי תהילים,⁷¹ ושואלם שאלות מליציות נוקבות, בלשון המקבילה ללשונם, בסגנון ספרותי-רטורי האופייני להתנצחות, לוויכוח ולפולמוס, כפי שבא לידי ביטוי למשל במלאכי א' ובספר איוב.⁷²

בפסוק ח, במרכז המבנה, בין דברי הרשעים לתשובת המשורר, מוצאים אנו את פנייתו (של המשורר) לעם כולו או לחלקו, שאינו נמנה עם הרשעים או עם המדוכאים דווקא.⁷³ לדעתו, רק הטיפשים השוטים ביותר בכל העם,⁷⁴ שלא הפנימו את תורת ה' בלבבם, "כת המעיינים הטועים מדוך השכל בשיבושי דעותם",⁷⁵ או אותם אנשים שקינאו בהוללים וכמעט נטיו רגליהם לפשע, אותם קטני אמונה המטיילים ספק בהשגחת האלוהים,⁷⁶ רק הם יכולים לחשוב שהאל אדיש להצלחת הרשעים, בעוד שבאמת זה רק שלב במפלתם. על זה אומר הפסוק: "איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת"⁷⁷ (תהילים צ"ב, ז). המפרשים מדייקים במילה בעם -

גם כאן מובאים דברי הרשעים (לאחר פעל משרש אמ"ר, האופייני לציטוט דברי הרשעים), אך בחלק השני של המבנה. ואילו בחלק הראשון בהקבלה מילולית, נמצא את בקשת העונש - הנקמה ברשעים. נקודת המפנה - נוסחת הפתיחה לדבריהם, במרכז המבנה.

70. השווה: ל' אלן (לעיל, הערה 10), על אתר.

71. 'הופמן (לעיל, הערה 6).

72. עיין: נ' קלאוס, 'בין איוב לרעיו - מקבילות לשוניות בין איוב לרעיו במחזור הראשון של הויכוחים', עיונים בסיפור המקראי: נאומים, מבנים קדקדיים והשוואות, תל אביב תש"ן, עמ' 145-168.

73. ראה: 'הופמן (לעיל, הערה 6).

74. בלשון חז"ל - "שוטה שבעולם" - השוטה ביותר שבכל העולם. ראה: ע' חכם (לעיל, הערה 10).

75. ספורנו בפירושו כאן. כך גם רש"ר הירש בפירושו.

76. רש"ר הירש בפירושו.

77. הקרבה לפסוקנו רבה ביותר בשימוש בכינויים: בער, כסיל (השווה תהילים מ"ט, יא: "יחד כסיל ובער יבאדו"). יתר על כן: ב-צ"ד, ז אומרים הרשעים כי "ולא יבין אלהי יעקב" ואילו ב-צ"ב, ז אומר המשורר: "וכסיל לא יבין את זאת". בהקבלה זו מועצמת האירוניה והחוצפה

חלק מן העם. דאהוד⁷⁸ סובר, על פי האוגריתית, כי 'בעם' מורכב מ-ב' היחס + 'עם', משורש עמ"מ שעניינו חכמה. כלומר: 'בינו בְּעָרִים בחכמה'. וראיה לכך: "אמנם כי אתם עם ועמכם תמות חכמה" (איוב י"ב, ב).

מקבילה לזה מצינו במשלי: "הבינו פתאים ערמה וכסילים הבינו לב" (ח', ה). זו מחזקת את ההשערה, שהפנייה במזמורנו היא בסגנון ספרות החכמה.⁷⁹ המילה בער מופיעה עוד חמש פעמים במקרא, ורק במזמורי חכמה בתהילים ובמשלי.⁸⁰ המילה כסיל (במשמעות אוויל) מופיעה רבות, ורק בספרות החכמה: במזמורי תהילים, במשלי ובקהלת.⁸¹ לעתים, שני הביטויים-כינויים נכרכו זה בזה בצמידות או בתקבולת, כבכתובנו.

"וכסילים מתי תשכילו" - נדמה כי במילת השאלה 'מתי', יש התייחסות ברורה ל"עד מתי רשעים יעלזו" (פס' ג), לומר שעליזותם של הרשעים מתוך שטות היא.⁸² מלב"ם מבדיל בין ה"בוערים" ל"כסילים", ומסביר כי "הבער נְבָעַר מדעת, לא כן הכסיל הוא בעל דעת, רק תאוותו תעוור עיניו" (מלבי"ם, באור המילות, פס' ח). לדעתו, יש גם הבדל בין 'בינה' ל'שכל', ובקשת המשורר היא, ש"הכסילים ישכילו, והבוערים יבינו, מעלה כל אחד למדרגה יותר גבוהה [מ]כפי מדרגתו, שאי אפשר לומר שהבער ישכיל, שזה כמה מדרגות למעלה מכחו" (שם).

סיכום

לפנינו פסקה הבנויה במבנה קדקודי, שאינה מתיישבת עם החלוקה של רוב המפרשים את מזמור צ"ד. תוכן פסוקי המבנה הוא רב-גוני: דברי הרשעים מובאים בדיבור ישיר, פניית המשורר אל ה'בוערים בעם' וסתירת דבריהם בשאלות מליציות מובעות בסגנון הבינוני, האופייני לספרות החכמה.⁸³ המשורר אינו עונה להם במילים זהות, אלא דווקא במילים נרדפות, כפי שרגילים הנביאים והמשוררים להשתמש בביטויים אלה בתקבולת צלעות. נדמה לנו, כי גוון של תחכום ניכר בשימוש במילים הנרדפות.

שבפי הרשעים, הטוענים כנגד ה' "ולא יבין", בהשוותם אותו באופן מוסווה ל'כסיל'. לכן הם זוכים לתגובה חריפה של המשורר: אתם הכסילים, לא האלוהים!

78. בפירושו: M. Dahood, *Psalms 51-100, A.B.*, New York 1970.

79. השווה: ה' גונקל (לעיל, הערה 10), על אתר; ו' אוסטרלי (לעיל, הערה 10), על אתר; ה' קראוס (לעיל, הערה 10), על אתר.

80. תהילים מ"ט, יא; ע"ג, כב; צ"ב, ז; משלי י"ב, א; ל', ב.

81. לדוגמה: תהילים מ"ט, יא; משלי י"ז, כד-כה; קהלת ה', ב.

82. ע' חכם (לעיל, הערה 10).

83. השווה למשל איוב ט', ד-י. וכן בער-כסיל כפי שפירשנו וניתחנו.

תהילים צ"ד, ז-ט - המבנה הקדקודי

במרכז המבנה מצינו את הפנייה של המשורר לחלק מהעם (כנראה), המבדילה והמפרידה בין טענתם לבין תשובת המשורר, המובאת כאמור, בשאלות מליציות, למען הגברת הרושם של הדברים.

זוהי נקודת המפנה במזמור ובמבנה, שלאחריה מובן להמוני העם, כי הצלחת הרשעים זמנית היא והשגחתו של האלוהים על העולם ועל ברואיו שלמה.

ניתחנו את המבנה בקריאה צמודה. בדקנו את מבנהו של כל משפט ומשפט ומשמעות הופעתה של כל מילה ומילה, וזאת כדי שנוכל לשאול את עצמנו, במה תורם הדגם לעיצוב התוכן ולביטוי כוונתה של היחידה הספרותית שלפנינו.

מזמור צ"ד עוסק בנושא החוזר ועולה בספר תהילים:⁸⁴ 'צדיק ורע לו - רשע וטוב לו'. נדמה לנו, שנקודת השיא במזמור היא טענת הרשעים (הנאמרת בביטחון מופרז), כי "לא יראה יה ולא יבין אלהי יעקב" (פס' ז), ותשובת המשורר למפקפקים בהשגחת האל. זוהי נקודת המפנה במזמור, שלאחריו באה השלמת המאמין, המתבטאת בביטוי: "אשרי הגבר אשר תיסרנו יה" (פס' יב) וביטחון בה' כי יהיה לו למשגב (פס' כב).

כיוון שתוכן וצורה ירדו חבוקים לעולם ואינם ניתנים להפרדה, הרי שישותם משולבת, וקיום אין להם אלא במגעי הגומלין שביניהם. לכן בחר המשורר לעצב את רעיונותיו העיקריים במזמור זה בדגם המבנה הקדקודי. ההקבלות בין תשובת המשורר לבין טענות הרשעים, אך מוכיחות, שהדגם אינו צורני בלבד, אלא גם כלי שרת בעיצוב התוכן.

84. ובספרים אחרים במקרא: ירמיהו י"ב; חבקוק א'; ספר איוב.